

D. Molnár István

JÓSIKA MIKLÓS ESZTHER CÍMŰ REGÉNYÉRŐL ÉS LENGYEL „ROKONAIRÓL”

1

Bár az *Eszther* 1853 és 1929 között féltucatnyi kiadást ért meg, szinte teljesen elfelejtett alkotásnak számít.

Az ún. akadémiai irodalomtörténet szerint az *Abafi* szerzőjének prózájában a múlt század közepétől kezdve gyakoribb lett az öncélú kalandosság, a hatásvadászat, műveinek szerkezete szétesővé vált. Jelentőségüket az adta, hogy fenntartották az olvasók érdeklődését a magyar történelmi témák iránt. A kézikönyv az író „hanyagló korszakának” természet mérlegre téve említést tesz ugyan az *Eszther*ről is, de más regényt tart sikerültnek.¹ Mezei József nem hozza szóba a műfaj hazai fejlődésrajzát adó könyvében, de ő az, aki kimondja: Jósikát méltatlanul feledte el az utókor, mert „Meglepően érett író, stílusa hajlékony, élvezhető, színes, Jókai előtt ő az első színvonalas prózaírónk. Regényeivel iskolát alapít. A történelmi díszletezésű, jelmezű lélektani regény (kiemelés tőlem – D. M. I.) mintája tőle származik. Jósika tagadhatatlanul hagyományá lett.”²

Horváth Károly szükségesnek látja egy Jósika-monográfia elkészítését, amit a romantika korszakának magyar és lengyel történelmi regényeit összehasonlító Andrzej Sieroszewski ugyancsak indokoltan tart, mivel az utolsó ilyen jellegű feldolgozás is jó fél évszázaddal ezelőtt jelent meg.³

Az *Eszther* kiválasztásának oka címe volt. Feltételeztük, hogy – történelmi tárgyú alkotásról lévén szó – főhőse a XIV. században uralkodó Nagy Kázmér lengyel király kedvese vagy az ószövetségi *Eszter könyve* központi alakja. A regény Jósika emigrációban született, név nélkül kiadott első magyar nyelvű műve volt. Olyan sikert aratott, hogy az író több alkotását *Eszther szerzője* álnéven adta ki, tehát az előbbi nyilván fontosnak tartotta.

Az *Eszther* nem remekmű, de érdemes kiemelni a feledés homályából. Egyrészt témája miatt, mert vannak, ha nem is rokonai, de kelet-közép-európai megfelelői. Ezért *genezisével* tüzetesebben szeretnék foglalkozni. Másrészt mert – remélve, hogy feltételezésünket sikerül meggyőzővé tenni – mondani valója és Jósika 1849 utáni munkásságában elfoglalt helye ezt indokoltá teszi.

Esterkát (vagy Esterát) a XV. századi Jan Długosz krónikája óta (mélyet Jósika is használt) a lengyel történetírás valóságos személynek tekinti. Nagy Kázmér kedvese volt az uralkodó élete végén, és a zsidók pártfogójaként vált híressé. A király elhalmozta anyagi javakkal, kastélyokat építtetett neki (amelyek egyikében játszódnak Jósika művének egyes eseményei), végrendeletében pedig gondoskodott közös gyermekeikről. Esterka és várai többször adtak témát képzőművészeknek és legendák is szólnak róluk.⁴

¹ A magyar irodalom története. III. kötet. Budapest, 1965. 506, 508.

² MEZEI J., A magyar regény. Bp., 1973, 225.

³ HORVÁTH K., A magyar romantika-kutatások kérdéseiről. ItK 1971. 563.; SIEROSZEWSKI, A., Węgierska i polska powieść historyczna w dobie romantyzmu. Warszawa, 1976, 43. (A magyar és lengyel történelmi regény a romantika korában.)

⁴ Vö. DŁUGOSZ, J. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dziewiąta. Warszawa, 1975, 360.; magyarul: PÓR A. Nagy Kázmér lengyel király családi élete. Száz. 1903. 704. l.; DÉZSI L. Bárány Jósika Miklós. Bp., 1916, 305. Esterkáról egyébként mind a korábbi, mind a XX. századi lengyel történelmi munkák tudnak. Kivételt képez a népszerű esszéíró, JASZENICA, P., aki szerint (*Polska Piastów*. Warszawa, 1974, 357–358.) az uralkodó kedvese lengyel nemesasszony volt, de fiainak neve megegyezik az Esterkától született törvénytelen „királyfiakéval”.

Az előbbiek alapján feltételezzük, hogy a lengyel uralkodó híres szeretőjéről beszélő, történelmi kútfőkből származó ismereteket jórészt a képzelet szülte. Magvukként az Ószövetség Eszter-története szolgálhatott, amely szerint Ahasvérus perzsiai király fő hivatalnoka, Haman, mivel megharagudott Eszter gyámjára, Mordechaira (Mardocheusra), az uralkodó jóváhagyásával ki akarta irtani a perzsa államban élő zsidókat. A szép nő hatására a király megváltoztatta döntését, sőt hivatalnokát is megbüntette. A bibliai elbeszélés számos művészt megihletett, amit többek között del Sellaio festménye, Racine tragédiája és Händel ennek nyomán komponált oratóriuma vagy a XVI. századi magyar Ester-históriák és egy későbbi iskoladramánk is tanúsít.⁵

2

Mi készíthette Jósikát arra, hogy Nagy Lajos mellett Eszthert mint Nagy Kázmér kedvesét és a zsidók pártfogóját, valamint a lengyel uralkodót túlnyomórészt lengyelországi környezetben, főalakokként jelenítse meg regényében?

A magyar író *személyes emlékei*, tapasztalatai csak a lengyel környezet megrajzolásában és egyes mellékalakok megformálásában segítettek. Először halála évében, 1865-ben kiadott *Emlékirata* (amely a 30-as évekkel lezárul) bizonyítja, hogy élményeit gyakran évtizedek múlva öntötte szép-irodalmi formába. Ifjú katonaként 1811–12-ben hosszabb időt töltött lengyel földön, amely „például a Wisla (Wisla vagy Visztula helyett) mentén, Krakkó, Wielicska (Wieliczka) és Bochnya (Bochnia – D. M. I.) táján elragadó szép és változatos vidék”.⁶ Az *Eszther* egyik fejezetének, *A vidám lovagok* címűnek a cselekménye ugyanitt játszódik. Mind visszaemlékezéseiben, mind az utóbbi helyen szó esik a zord lengyel télről (amikor mind a magyar katonáknak, mind a regénybeli lengyel lovasoknak vigyázniuk kell, nehogy orruk és fülük lefagyjon), valamint egy-egy (XIX., illetve XIV. századi) Zamoyski grófról és családjáról. Az *Emlékirat*ban leír egy „kísértetes”, elhanyagolt udvarházat, amelynek szellemitől a környékbeliek rettegnek, míg a fiatal magyar katona ki nem deríti, hogy abban állatok tanyáznak. Emellett jobb napokat látott, szegényes városkákat emleget. Az *Eszthernek A kísértetek tanyája* c. fejezetében is a narrátor valaha népes, a jelenben nyomorúságos helységekről beszél. Egyikük régi temploma madarakkal, viharvert kastélya a néphit szerint gonosz szellemekkel van tele. Visszaemlékezései tanúsítják, hogy Jósika megcsodálta Krakkó történelmi emlékeit is, amelyek között a cselekményt több fejezetet át bonyolítja.

Az író *Egy éj Sulowban* c., ugyancsak lengyel tárgyú társadalmi novelláját (1848)⁷ szintén „egy szigorú téli napon”, Wieliczka közelében, a Visztula mentén indítja. Központi alakja Smilinszki gróf. Ez a neve Eszther névleges férjének is a regényben.

A szabadságharc bukását követően Jósika Galíciában keresett menedéket, ahol lengyelek segítettek szökésében, bár csak sejtették, hogy a levert küzdelem menekültje. Innen sikerült nyugatra jutnia.⁸

Erről az útból többet nem tudunk, az viszont tény, hogy az *Eszther* kiadásának évében (1853) napvilágot látott *A gordiusi csomó* c. társadalmi regénye, amelynek központi alakja lengyel (mellesleg korántsem rokonszenves). *A két barát* (1860) c. történelmi témájú alkotásának szintén van lengyel szereplője. *Klára és Klári* (1863) c. regényében Zách Klára és Felicián irodalmunkban gyakran felbukkanó történetét dolgozta fel. Fontosabb jellemei közül nemcsak Róbert Károly felesége, Łokietek

⁵ A XV. századi Botticelli-tanítvány, Jacopo del Sellaio *Eszter Ahasvérus előtt* c. képe a budapesti Szépművészeti Múzeumban látható. J. B. Racine *Esther* c. tragédiája (1689) nyomán G. F. Händel oratóriumot szerzett, amelyet a Zenei Lexikon (II. kötet. Bp., 1965) szerint előbb *Haman und Mordechai* (1720), majd *Esther* (1732) címen mutattak be. A magyar művekről I. BAYER J., *Egy magyar Eszther-dráma*. Bp., 1904.

⁶ JÓSIKA M., *Emlékirat*. Bp., 1977, 110. A továbbiakban említett helyek e kiadás 2. kötetének (Katonakorom) 2–5. részéből (102–137., főleg pedig 108–130.) valók.

⁷ SZINNYEI F. (*Jósika Miklós*. Bp., 1915, 33.) szerint először a *Pesti Divatlap* 1848. évi 26. számában jelent meg. Tanulmányunkban a következő kiadványban közölt szövegére hivatkozunk: JÓSIKA M., *Régiebb és újabb novellák*. Pest, 1862.

⁸ Vö. SZAÁK L., *Báró Jósika Miklós élete és munkái*. Bp., 1891, 90–92.

Erzsébet lengyel, hanem annak öccse, Kázmér herceg (a későbbi király) is, akinek a cselekmény kibontakoztatásában döntő szerepet juttat.

Hogy Jósika nem egyszer évekig érlelte írói ötleteit, ez esetben az *Eszther* igazolja. Nagy Lajosnak lengyel uralkodótársához írt levelében ezt olvassuk: „... emlékeztetem a szerencsétlen Zách Klárára, ki szenvedélyének hasonlóul áldozata lőn, s kinek atyja, vakmerő gyilkos szándékra ragadtatván lánya szerencsétlensége miatt, az egész Zách-család s annak minden rokonai kiirtattak a föld színéről.”⁹ Később a bosszútól tartó *Eszther* szájába adja a Kázmért jellemző szavakat: „Ki feledné valaha a szerencsétlen Zách Klárát s a király könnyelműségének gyászos következtéseit.” (184. l.) A lengyel uralkodó szerzői jellemzése is nagyfokú hasonlóságot mutat a két műben.

Jósika különböző műfajú írásaiban többször mond véleményt a régi gyökerű magyar–lengyel kapcsolatokról, sőt narrátori közléseiből szinte a lengyel nemzeti karakterről alkotott képe is elének táru. Mindez azonban önmagában nem ad választ az *Eszther* keletkezésének kérdésére, a címszereplő alakjának megformálására. Az író „Nemzedékek kifejezője, angolmán, mint Széchenyi... Talán egyedül képes nemzedékéből egyeztetni a Széchenyi–Wesselényi elveihez való vonzalmát Kossuth radikalizmussával.”¹⁰ A polgárosodást szorgalmazó nézetei sem teszik azonban érthetővé, miért választott ő, az emigrációba kényszerült magyar arisztokrata pár évvel a szabadságharc után lengyel környezetben mozgó zsidó főhőst.

3

1826-ban jelent meg Drezdában németül Aleksander Bronikowski (1787–1834) regénye, a *Kazimierz der Große, Piast*, majd két év múlva Varsóban lengyel változata, a *Kazimierz Wielki i Esterka* is napvilágot látott.¹¹ A csaknem elfelejtett, termékeny korai romantikus sziléziai családból származott, hol lengyel, hol porosz területen élt. Németül írt, mert jobban tudott és több olvasót akart.

Mivel Bronikowski (és mint látni fogjuk, F. Bernatowicz is) más időszakban és más szemmel nézte a politikus és magánember Nagy Kázmért, mint Jósika, minket nem a lengyel szerző (és említendő kortársa) regényének művészi sajátosságai érdekelnek, hanem az alapkoncepció és a cselekmény váza, a történelmi és fiktív események elegyedése.

Bronikowskinál az események 1357 és körülbelül 1364 (a valóban lezajlott krakkói királytalálkozó) között játszódnak. Adelaida királyné, Kázmér megunt és száműzetésben élő második felesége Esterka nagyapja, a varázsló-kuruzsló Mardachai (!) segítségével akarja elszakítani férjétől annak kedvesét, a cseh Rokiczánát, ami sikerül is. Nagyapjához hasonlóan a szépséges zsidó lány börtönbe kerül, de mivel az uralkodónak megtetszik, kiszabadulnak. A művet záró szerzői közlésből derül csak ki, hogy Kázmérnak és Esterkának, aki egyébként a király kedveseként a zsidók pártfogója volt, több gyereke született. (Ezek vagyonát a lengyel uralkodó ellenében politizáló Nagy Lajos később elkoboztatta.) Adelaida meghalt, Rokiczana kolostorba vonult, így – Esterkától függetlenül – Kázmér újabb házasságot köthet.

Az író külpolitikai szempontból nyugalmas időszakot mutatott be regénye keretében (pedig Halics megtartásáért ekkor is harcoltak a lengyelek). Ezért érthető, hogy a középpontban, érzelmei rabjaként Kázmér, a hozzá kötődő három nő, valamint Mardachai áll. Esterka egyrészt szerető, másrészt – legalább annyira – a zsidók szószólója. (A magyar király a háttérben szövi önző terveit.)

A Walter Scott utánzása miatt bíralt, de életében népszerű és kortársait inspiráló Bronikowski érdeme, hogy a XIV–XVII. századi lengyel történelem nagy egyéniségeit kritikusán szemlélve, hiteles forrásokra támaszkodva újfajta művekkel gazdagította a lengyel szépirodalmat is. (Magyar tárgyú regénye nálunk sem maradt ismeretlen.)¹²

⁹ JÓSIKA M., *Eszther*. (Ötödik kiadás.) Bp., 1902, 145. A regényből a továbbiakban külön jegyzetek nélkül, a lapszámok feltüntetésével idézünk.

¹⁰ MEZEI J. i. m. 225.

¹¹ Az íróval kapcsolatos összes adatokat l. RATH L., *Aleksander A. F. Bronikowski*. Lwów, 1937, 50–51, 128–132, 143–147.

¹² *Die Magyaren*. I. Abteilung: *Verlobungsfest zu Murány*, II. Abt.: *Balthasar und Anna*. Leipzig, 1833–34, valamint 1837. A Debreceni Egyetemi Könyvtárban megtalálható.

Feliks Bernatowicz (1786–1836) *Nalecz. Romans z dziejów polskich* (1828) címen adta ki egyik történelmi regényét, amely német fordításban (*Nalencz. Ein Roman aus der polnischen Geschichte*, Lipcse, 1834) is megjelent.¹³ Az alkotásaiban megjelenített litván és ukrán környezetet jól ismerő író a lengyel politikai és kulturális életben meghatározó szerepet játszó Czartoryski család titkára volt, így hozzájutott a történelmi forrásokhoz. Scott nyomán kedvelt témáit nemzete múltjának dicsőséges korszakából, a XIV. századból merítette.

A *Nalecz* cselekménye 1360-ban indul és ugyancsak 1364 körül zárul. A címszereplő története elemzésünk szempontjából nem lényeges, a Nagy Kázmérral kapcsolatos eseményszál viszont annál inkább. A királynak itt komoly politikai ellenfelei vannak, ami megnehezíti a cselekményben ezúttal jelentős szerephez jutó, Halics megtartásáért a litvánokkal vívott küzdelmét is. Háborúja idején ismerkedik meg a sebeit gyógyító Esterkával. A korábban feleségül vett cseh Rokiczana hazatér (mert kiderül, hogy az uralkodó előző házasságát a pápa nem bontotta fel). Kázmér és a zsidó nő szerelme (amelyről egyébként nem sokat tud meg az olvasó) a „hivatalos” feleséget a hazájába való visszatérésre készíti. Esterka a király feletti hatalmát népe támogatására használja fel. Az uralkodó végül kapcsolatba kerül későbbi következő feleségével, és – az első kiadást záró szerzői kommentár szerint – a zsidó nőt a segítségére tovább nem számító hitsorsosai megölik. (Rokiczana Báthory magyar herceghez megy feleségül!)

A „vadromantikus” regényben a politikai események vannak a középpontban, így a szerelmi szálak kevésbé fontosak. (Mind az elhagyott Adelaida, mind Esterka ezúttal Jonasz nevű nagyapja háttérbe szorul, bár nem annyira, mint Lokietek Erzsébet, aki Krakóban is fia, Lajos jövője érdekében vállalkozik politikai machinációkra.) A dicső kor és az erős központi hatalom ábrándja ugyanolyan, mint Bronikowskinál. Bernatowicz hangsúlyozza az uralkodó és a pápa, illetve a papság ellentétét, elsősorban pedig a lázadó magnások megfékezésének szükségességét. Nagy Kázmér igazságos, békeszerető, birodalma hódítások nélkül is erősödik. A hagyományos felfogásnak megfelelően „parasztkirály”, de országában – még inkább, mint Bronikowskinál – a zsidóknak is helyük van. A mű korához szóló eszmei tartalma a béke, a politikai rend és a cári megszállás összevetése. A Bernatowicz-monográfia szerzője szerint a meglepő finálé (Kázmér megadja magát az egyháznak) éppen a megszállók cenzúrájának tulajdonítandó.

Bronikowski és Bernatowicz szóbanforgó regényének gyengéi (túl erős irányzatosság és idealizálás, a hősök egyénítésének és történelemábrázolásának hiányosságai) számunkra itt nem lényegesek. Fontosabb A. Sieroszewski megállapítása: „Ennek az idealizálásnak és a legfényesebb múltbeli momentumok kiválasztásának világos célja volt. Csak ilyen történelmi vízió erősíthetett, ébreszthette és őrizhette a nemzeti öntudatot és a hazafias érzéseket, sorakoztathatta fel a nemzetet az egy nagy közösséghez tartozás gondolata köré.”¹⁴

4

Jósika a lengyel íróknál korábban kezdi és a záró szerzői közlést is számítva, nem fejezi be hamarabb az *Eszther* cselekményét (1349–54, illetve 1364), amely két főszálra bontható. Az egyik Kont lovag vagyis Nagy Lajos és későbbi felesége, Kotromanic boszniai bán lánya, Lizinka (Erzsébet) vonzalmának kifejlődése, a másik a Nagy Kázmér – Rokiczana – Eszther szerelmi háromszög csúcspontjait összekötő „erővonalak” változása. Minden egyéb, így a két király közös halicsi harca is e két, többnyire párhuzamosan futó szálnak rendelődik alá.

Krakóban az öreg Lewi értékes kincset és titkot hagy unokájára, Esztherre. Bosznia székvárosában szerelem szövődik „Kont lovag” és Lizinka között. A nejét korábban száműző Kázmér a Prágából hozott Rokiczánát (akinek „bátyja” Zdenko, Kont barátja) csellem feleségül veszi, de csalása lelepleződik, sőt az egyház átokkal sújtja. (A félrevezetett nő Lengyelországból való eltávozása előtt itt elégtelt kap: a magyar király megrendeztetti a „cseh” asszony álarcos esküvőjét a lengyel uralkodóval.) Káz-

¹³ Az íróval kapcsolatos adatokat l. KUBACKI W., *Twórczość Feliksa Bernatowicza*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1964, 3–9, 39–40, 51, 82–83.

¹⁴ SIEROSZEWSKI, A., i. m. 30.

mér megismeri a zsidó lányt, aki népe érdekében vállalkozik a királyi szerető szerepére. Ezért és gyermekei sorsa miatt mindenre kész, hogy megakadályozza királya visszatérését Rokiczánához. Leleplezi az utóbbi titkát: a nő a két uralkodóval hadakozó Lubart litván hercegnek és a bosnyák bán húgának természetes lánya (tehát végül – mint a „cselekményen túli” közlésből megtudjuk – Zdenko párja lehet). Az utolsó esemény Lajos király lánykérése.

Azt mondhatnánk, egyrészt Nagy Lajos és Lizinka, másrészt Nagy Kázmér, valamint Eszther és Rokiczana szembe állítása vonul végig a regényen, és ebből a kontrasztból fejthető meg annak fő jelentése is. A két főszálban azonban a magyar király, illetve a zsidó kegyencnő az igazi mozgó. Jósika Długosz krónikájából csupán annyit tudhatott, hogy a hitese felesége elűzése miatt az egyház által kiátkozott, „buja természetű” Kázmér, miután ágyasától, Rokiczánától megundorodott, helyébe Eszthert választotta, aki meg nem érdemelt előjogokat harcolt ki a zsidók számára. Szerzőnk magyar történelmi kútfőkből csak a magyar és boszniai alakok valóságos „mintáiról” meríthetett bővebb ismereteket, illetve tudhatott meg részleteket is. Forrástanulmányai révén szerzett ismeretanyaga említett lengyelországi tartózkodásainak emlékeivel bővült, vált alkotói élménnyé.

Elvben minden egyéb lehetne az írói képzelet terméke. Jósika életműve igen élénk alkotói fantáziáról tanúskodik, ami nagy műveltséganyaggal ötvöződik. Mégis, anélkül, hogy a cselekmény apró részleteinek mikrofilológiai mérlegelésébe kezdenénk, Eszther figurájának más alakokhoz fűződő kapcsolatai és cselekménybonyolító szerepe miatt valószínűnek tartjuk, hogy Jósika – esetleg még mielőtt íróként jelentkezett – megismerte a németül írt vagy a németre fordított Eszther-regényt, vagy mindkettőt. Bernatowicz *Natęcz* c. művének 1834-es lipcsei kiadása például még akkor sem számított réginek, hozzáférhetetlennek, amikor szerzőnk 1849-ben a városban időzött. Bronikowski iránt az ugyancsak 1834-ben Lipcsében megjelent *Die Magyarén* is felkelthette érdeklődését.

Bronikowski Kázmérról és Eszterről szóló regényében (I. kötet, 3. fejezet) a már kegyvesztett Rokiczana elmeséli: azért kellett Lengyelországba jönnie, mert apját elvesztette. Az első lengyel kiadás gondozója lábjegyzetben megemlíti (173. l.): nem tudni, honnan vette az író, hogy a nő apja meghalt. A tudomásunk szerint forrás által nem igazolt közlést megtaláljuk Jósika művében (*Visegrad* c. fejezet) is.

Bernatowicz, illetve a magyar szerző regényének egyes eseményei és jellemei között hasonlóság a királyáért mindenre kész lovag (a címszereplő), illetve Zdenko alakja. A velük történtek mindkét alkotásban külön eseményszálnak tekinthetők. Bronikowski regényével ellentétben Eszther nagyapja sem Bernatowicznál, sem Jósikánál nem aktív szereplő. Az elhagyott Rokiczana mindkét műben rátalál élete párjára, aki mindkét esetben fiktív alak és idegen (Báthory, illetve Zdenko). Szerkezeti hasonlóság a cselekményszálak párhuzamos, a „királyi szálakat” néhányszor keresztező vezetése. Mindkét regényben – Bronikowskiétől eltérően – megalkotójuk hangsúlyozza a történelmi és fiktív tettek politikai jelentőségét, nyilván, mert nagy időszakot idéznek fel szomorú jelenük számára.

Le kell szögeznünk: Jósikánál nem beszélhetünk utánzásról, mechanikus kölcsönzésről, sőt az *Eszther* egyik értékének *sajátos eredetiségét* tartjuk – annak ellenére, hogy az említett szerzők és a magyar író alkotása között nemcsak tipológiai, hanem genetikai összefüggéseket is feltételezünk. A magyar regény cselekménye érdekesebb, fordulatosabb, szerkezete tisztább, átgondoltabb, létezőbb fő- és mellékalakokat sorakoztat fel, és tetteik többnyire motiváltabbak, az ábrázolás korhűbb, mondanivalója mélyebb. Csupán arra gondolunk, hogy Jósika, a lelkiismeretes anyaggyűjtés és forrástanulmányozás híve, megismerte a két külföldi regényt, melyek egyike (vagy mindkettő?) *ötletadó* élménnyé érett benne. *Nem mintaként* használta. Az alkotási folyamat ilyen vagy hasonló lefolyását számos más, a lengyel írókénál nagyobb képzelőerőről tanúskodó részlettel bizonyíthatnánk. Feltételezzük: Jósika – később tárgyalandó fő céljának megfelelően – Bronikowski vagy inkább, a *Natęcz*-ből sugárzó politikum ereje következtében, Bernatowicz királyfigurájával (és annak kedveseivel) szembe állította saját nemzeti uralkodóideáját (és annak szerelmét, aki felesége lett).

Az előbbieket látszik igazolni Jósika *egész életműve*. Mástól merített ötletet például *Klára és Klári* c. önállóan (Zách Klára életbenhagyásával, hasonmás megformálásával), bár a valósághoz való hűség tekintetében vitatható módon megírt regényéhez.¹⁵

¹⁵ A Zách-témát Jósika előtt számos magyar író, köztük Kisfaludy Károly, Petőfi Sándor, Arany János feldolgozta. Vö. DÉZSI L., i. m. 361–362.; uő, *Hazai elbeszélő források. A történelmi tárgyú szépirodalom*. Bp., 1929.

Jósika méltatói – rendkívüli műveltségét, olvasottságát figyelmen kívül hagyva hatásokat keresnek nála, de bizonyítékaik a mai összehasonlító irodalomtörténet szemszögéből nézve nem meggyőzőek. Tucatnyi külföldi alkotót soroltak fel, megfélemlítve arról, hogy közöttük, művészi attitűdjüket és alkotói módszereiket tekintve jelentős különbségek voltak, tehát nem inspirálhatták mindnyájan az igen tudatosan dolgozó magyar szerzőt.¹⁶

Véleményünk: általában csak *olvasmányokról* beszélhetünk, amelyek hozzájárultak írónk élményvilágának kialakulásához. Szinnyei Ferenczel értünk egyet, aki szerint nem állapítható meg, milyen alkotások inspirálták közvetlenül a rendkívül olvasott Jósikát. Úgy véli, az *Eszther* létrejöttében német Scott-utánzók is szerepet játszhattak. Számunkra fontos a következő gondolata: „Mindenesetre még sok egyezésre rávezethet a véletlen s a további rendszeres kutatás. A végeredmény azonban más nem lehet, mint az, . . . hogy Jósika *nem követett* feltűnően egy külföldi regényírórt sem, hanem *mindenkittől tanult* valamit *impresszionálható* (kiemelések tőlem – D. M. I.) természeténél fogva: modort, hangulatot, különféle technikai fogásokat, s kölcsönözhetett bizonyos milieu-k, motívumok és jellemelek iránti vonzalmat.”¹⁷

Ha így értelmezzük a „hatás” szót, használatával nem vitatjuk el a magyar író önállóságát vagy eredetiségét.¹⁸ Maga Jósika igen tárgyilagosan értékelte saját művészi alkotását. Scottot ugyan a legjobb regényírónak tekintette, de cáfolta a vádak, amelyek szerint az angol mestert vagy másokat utánozott. Ezt, sok megismert szerzőt több helyen felsorolva, számos, rég elfelejtett könyvre utalva szubjektívebbben is megfogalmazta: „Ha nem élt volna *Shakespeare, Byron, Goethe* – ha nincsen *Victor Hugo* –, *sőt még Dumas Sándor a táti* nem léteznek: akkor A. B. C. D. és E. F. nem írtak volna semmit. Az ember e borzalmas életrajzok után ítélve, maga előtt egy nagy üres főt lát roppant tölcserrel hegyében, melyen át aztán életírói szépecskén tele töltik . . . s mikor aztán színig van – felkiáltanak: és mégis eredeti volt!!!”¹⁹

5

Jósikának 1848–49-ben vállalt szerepe és nézetei, illetve a rá kirótt halálos ítélet miatt kellett külföldre menekülnie, ahol függetlenségi eszméihez ragaszkodva politikai tevékenységet is folytatott. Pályája utolsó szakaszában tehát csak a hazai irodalmi életből szakadt ki. Az *Eszther* mint a dicső múltat idéző, már nyelvünkön írott művét nyilvánvalóan a magyar irodalomban a szabadságharc bukását követően gyakran kifejeződő gondolat, a *nemzetfenntartás* eszméje diktálta.²⁰ Mivel e regénye megjelenése után nem sokkal fejtette ki a műfajra vonatkozó nézeteit, azokat az *Eszther* keletkezésének történelmi-társadalmi hátterére is érvényesnek tarthatjuk. Szerinte a múltat mutató regények fő hibája, ha az alkotók megfosztják a történelmet alapvető értékétől, az okulást szolgáló eseményektől. Az a mű, amely nem tanít valamire, nem is regény. A kritikusoknak arra a kifogására, hogy a szokatlant, a vonzóat hajszolja elhanyagolja a formát, kijelenti: nem a formai szépség a fontos, hanem az érdekes mese.²¹

Úgy véljük, az *erkölcsi ráhatás* kérdése és az *események érdekessége* e regény struktúrájának, tartalmi és formai összetevőinek vizsgálatában is használható kiindulópontokat jelent. Másrészt segítenek megállapítani, mennyire felel meg Jósika műve az 1849 utáni történelmi regény romantikus modelljének.

¹⁶ Vö. SZAÁK L., *i. m.* 306, illetve 320–345.; ZSIGMOND F., *Scott és Jósika*. It 1913, 217.; HANKISS J., *Európa és a magyar irodalom*. Bp., 1943, 376–377.

¹⁷ SZINNYEI F., *i. m.* 106–117. (Idegen hatások), illetve 111.

¹⁸ Vö. ZSIGMOND F., *Jósika Miklós*. Bp., 1927, 26.

¹⁹ JÓSIKA M., *Regény és regény-ítézet*. Pest, 1859, 122–123.; uő, *Emlékirat*. Pest, 1865, 2. kötet, 185–187., 4. kötet, 118–119.

²⁰ Más a helyzet az 50–60-as évek bűnügyinek nevezhető prózai alkotásaival, amelyek keletkezését a termékeny alkotó „íraskényszere”, illetve az életében ekkor jelentkező anyagi nehézségek magyarázhatják.

²¹ JÓSIKA M., *Regény . . .*, 51, 88.

„Mint a nagy történelmi események résztvevője, meggyőződhetett arról, hogy a történelem nem absztrakció, hanem valami, ami létezik, és megszabja a népek és az egyes emberek sorsát”²² – jelenti ki az *Eszther* szerzőjének a szabadságharc utáni tevékenységében bekövetkezett fordulatról A. Sieroszewski. Az e korszakból való, értékesebbnek tartott *Második Rákóczi Ferenc* c. regényében az író csaknem nyíltan bevallotta, hogy nem fogadja el a függetlenség elvesztésébe való belenyugvá. A szerzői kommentárok ugyanezt sugallják, de az *Abafi* egyik kiadásához fűzött utószavában válik igazán világossá, hogy a magyarságtól aktív ellenállást vár – olyat, mint Rákóczi idején tanúsított.²³ Hasonló gondolatok foglalkoztathatták az *Eszther* írásakor, tehát ugyanabban az időszakban, amikor a XVIII. századi szabadsághóstit meglevenítő regényen is dolgozott, vagy legalábbis érelődtek benne a művet létrehozó ötletek.

Vissza kell térnünk arra a kérdésre, miért állította elemzett alkotása középpontjába Nagy Lajost (és vele szemben Nagy Kázmért), valamint a nehéz sorsú népet pártfogoló Eszthert. Csak azért *Eszther* a mű címe, hogy jobban vonza az olvasókat?

A magyar király alakja nyilvánvalóan a dicsőséges múlt tanító célzatú felidézését jelenti. Természetesen nem az erősen idealizált romantikus jellemre gondolunk, hanem arra, hogy Jósika történelmi személyt mintázott meg, tehát a regényfigura egy fontos történelmi korszak tudományos értékeléséből is sok elemet hordoz. Nem véletlen a „Nagy” jelző használata, amit talán ő tett általánossá. Köztudott, hogy elterjedésével szinte egyidejűleg olyan tudati elemek kapcsolódtak hozzá, amelyek máig uralkodnak a közgondolkodásban. A „három tenger mosta” magyar birodalom víziójára gondolunk. Ám sem a regénybeli Nagy Lajos, sem a narrátor nem hangoztatja ezt a nagyhatalmi eszmét. (Csupán a bosnyák bán leánya említi apjának lelkesen mint a király érdemét. 311. l.) Az író nem is a Kázmér halála utáni időszakot választotta, amikor Lajos birodalmának már három tenger mosta partjait.

Ismeretes, hogy nagy királyunk uralodása alatt szinte állandóan háborúk folytak. Az *Eszther*ben azonban csak a halicsi harcok kerülnek szóba, amelyekben Lajos szövetségést (és rokonát) segítette. Céljuk nem hódítás volt, hanem a korábban megszerzett területek megtartása. Jósika hangsúlyozza, hogy a magyar király mindig kerülte a felesleges vérontást.

Nem beszélhetünk a nemzeti felsőbbiségérzet vagy fölény kifejeződéséről sem. Egyrészt mert az író korhűségre való törekvése nem teszi lehetővé a nemzeti öntudat meglétének feltételezését, másrészt regényalakjai megértőek minden más nép képviselőivel, ha azok nem számítanak ellenségnek.

Jósika azt az egészséges nemzeti büszkeséget fejezi ki, amelyet az erős XIV. századi államiség képei indokoltak tesznek. Ebben az országban nincsenek ellentétek nemzetiségek és nagyobb társadalmi csoportok között. Az emberi kapcsolatokat humánus vagy humanitárius viszonyoknak nevezhetjük. Lényegük, hogy mindenki belenyugvással, békésen tudomásul veszi, hogy „lent” él, mások pedig „fent”. Ez a regény romantikában gyakori gyengéje. Az író mentsége, hogy külpolitikailag erős, független országot akart láttatni olvasóival – az állami függetlenség teljes hiányának éveiben. Az élénk társul lengyelországi összkép hasonló, de Kázmért kritikusabb szemmel nézi. A lengyel király alakjának megformálásával azt akarta kifejezni, hogy a nemzet élén álló személyiség nem lehet érzelmei, szeszélyei rabja, akkor sem, ha a lovagi eszménynek, a hazafiság kívánalmainak megfelel. Ilyen értelemben tehát Jósika szembeállítja Nagy Kázmért az országot mindenben szolgáló magyar uralkodóval. A kontrasztot erősíti, hogy a békés nemzeti létet magasabbra értékeli, mint a háborús sikereket.

Nagy Lajos alakjának jelentése az, ami történelmünkben dicső, értékes volt. A lengyel múlt hasonló korszakával való szembeállítás még inkább erre irányítja a figyelmet, főleg mert azt is értékesnek tartja. (Nem feladatunk annak bizonyítása, hogy az írónak ez utóbbiról festett képe jobban megfelel a történelmi igazságnak, mint az eszményített magyar XIV. századé.)

Feltételezzük: azért *Eszther* a mű címe, mert a női főszereplő hordozza az eszmei tartalom másik részét, azt, aminek lennie kell a nemzet életében.

Az elfélt Jósika 1853-ban névtelenül sem adhatta volna ki alkotását Pesten, ha abból a cenzorok könnyen kiolvashatták volna a hazai viszonyok megváltoztatását akár burkoltan célzó mondanivalót. Ha a több évig írt, de csak 1861-ben, már az író nevének feltüntetésével megjelent *Második Rákóczi Ferenc*ben allúziókhöz is kellett folyamodnia, az *Eszther* megalkotásakor még inkább erre kényszerült.

²² SIEROSZEWSKI, A., i. m. 43.

²³ JÓSIKA M., *Abafi. II. Rákóczi Ferenc*. Bp., 1960, 460–468.

A királyfigurák segítségével végzett múltidcsőítést a kultúrpolitika irányítói elfogadták, ennél többet azonban nem. A tudatosan alkotó Jósika véleményünk szerint olyan regényt írt, amelyben könnyű volt rálelni a jelenre való utalásra – a dicső múlt idézésében. Ezt mind az olvasók egy része, mind a cenzorok azonnal felfedezték, mást nem is kerestek.

Pedig valószínű, hogy a szerző kétszeresen álcázta Eszther alakját, mert többet akart mondani. Mind az említett bibliai elbeszélésben, mind a legalább részben irodalmi Esterka-történetekben a zsidó nő tudatosan vállal áldozatokat népéért, és azt minden eszközzel támogatja. Úgy gondoljuk, Jósika, egyéni sorsát is elemelve-értékelve, arra használta fel a történetet, hogy párhuzamba állítsa az örökké üldözött, rabságban élő zsidóság és függetlenségét már nem először elvesztett nemzete sorsát. Ez nem jelenti, hogy machiavellista vezetőktől várta volna a magyarság helyzetének jobbrafordulását, csupán a magánérdekek következetes feláldozására, a nemzeti ügynek való alárendelésére gondolhatott. 1849 után tudta meg, hogy a társadalomtól csak úgy várható el aktív ellenállás, ha az egyes emberek cselekszenek.

Ezt az értelmezést alátámasztják a regény struktúrájának egyes elemei. Említettük már, hogy az író választhatna volna Nagy Lajos uralkodásának későbbi, Nagy Kázmér halála utáni szakaszát, amikor a magyar birodalom még nagyobb volt. Nem a történeti kronológia korlátozta, hiszen ahhoz nem tartotta magát pontosan. Egyedül az volt fontos számára, hogy Eszthert is szerepeltesse az uralkodók mellett. Egy másik bizonyíték, hogy a könyvben a *Befejezéssel* együtt 20 fejezet van, amelyek közül a királyi szerető 12-ben jelentős, 9-ben meghatározó szerepet játszik a cselekmény fejlődésében. Nagy Lajos csak 7 részben áll az események középpontjában, Kázmér pedig még kevesebbszer. Bronikowski, de főleg Bernatowicz hasonló tárgyú alkotásának végén Esterka, illetve gyermekei sorsa rosszra (sőt a legrosszabbra) fordul. Csak Jósika műve zárul azzal, hogy az uralkodó kegyeit tovább élvező nőnek sikerül a zsidók helyzetén könnyítenie és népét maga köré gyűjtenie.

Ha a magyar szerző reformkori regényeinek irányzatosságát, a hazafias tábor politikai programjának szolgálatát joggal hangsúlyozzuk,²⁴ akkor a szabadságharcot követően is valószínű, hogy alárendelte munkásságát, de legalább egyes műveit egy politikai koncepciónak, a cselekvő ellenállás hirdetésének. Amennyiben nem tévedünk, az már magyarázatra sem szorul, miért *Eszther szerzője* álnéven adatta ki következő regényeit. Az ilyen „rejtőzködés” gyakori a romantikus irodalomban (Bernatowicz is így tett!),²⁵ ez esetben azonban Jósika kénytelen volt önmagát és mondandóját egyaránt lepellezni.

A fentiek alapján nem tartható véletlennek, hogy Jósika alkotásának legsikerültebb jelleme Eszther. Lehetséges ellenvetés itt az, hogy az író a királyok alakjának megformálásában korlátozták az áttanulmányozott kútfők, illetve a történeti hűség követelménye. Ám ennek egyrészt nem mindig tett eleget, másrészt, bár kisebb mértékben, a zsidó nő személyiségjegyeit is megszabta egy bibliai-történeti vagy/és-történeti irodalmi minta.

Jósika munkásságának legalaposabban feldolgozott területe *jellembrázolása*. Már első kutatói megállapították, hogy a régebbi magyar írók passzív nőalakjaihoz képest újat adott, összetettebb jellemeket formált. Véleményünk szerint azonban nem mindig motiválta meggyőzően vonásaik megváltozását, nem indokolta kellőképpen tetteiket, néha „hirtelen” alakíttatta jellemeit. Ezeket a hiányosságokat a mese túl gyors tempójával, az érdekesítő események előtérbe tolásával magyarázták.

Pap Ferenc a címszereplő „kaméleon-természetét” kifogásolta, amelynek segítségével Jósika bármit indokolni tud. Az ártatlan lány igen gyorsan válik kitanult, ravasz királyi kedvessé, hol szeretni látszik az uralkodót, hol teljesen hideg íranta. Az egyik pillanatban egyféle nemzeti hős, a következőben csak gyermekeire gondoló anya.²⁶

²⁴Vö. V. SZENDREI J., *Hagyománykultusz és jelenérdekűség Jósika Miklós történelmi regényeiben*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1970. 311–314.

²⁵*Nalécz* c. alkotását mint *A Pofata szerzője* jelentette meg!

²⁶PAP F. B. Jósika Miklós és B. Kemény Zsigmond. *Budapesti Szemle* 140. kötet, 1909, 1–25.

Úgy véljük, ez a sokszínűség inkább az avatott íróra valló módon sűrítő, a változásokat jól jelző Jósika érdeme. Amikor Eszther már a király kegyencnöje, a környezete számára kétes helyzetben is kivívja magának mások tiszteletét. Az író valószínűleg, meggyőzően tudja érzékelteni, ahogy a nő megvalósítja szándékait. „Úgy tudott kedvében járni, annyira értette szerepének szellemét, hogy magát úgy szólván, minden találkozáskor meg tudta újítani, s Kázmér végre kész leende minden kívánatát teljesíteni. Kísérte a királyt vadászataira, vele lovagolt egy amazon ügyességével. Ha Kázmér kéjgölgő élete titkos cimboráit várába gyűjtötte, bájosabb, szeretetre méltóbb házi nőt Lengyelhon elő nem tudott mutatni. Ellenben országos dologba soha sem elegyedett, s ha ki tudta a király jótéttségét pártoltjai előnyére aknázni, hivatalt s kitüntetéset senki számára nem sürgetett” (120. l.) – jellemzi.

Amit e téren hibának tarthatunk, részben a korstílus sajátossága. Azt a kijelentést is megkockáztatjuk, hogy ha Jósika nem romantikus regénybe illő helyzetben, egy nagy eszme szolgálatában, nem romantikus kellékek között cselekedtetné Eszthert, akkor azt akár realista író formálta jellemnek is elfogadhatnánk. Erre vall női hiúsága, indokolt önbecsülése és önérzete. Vonásainak többsége nem rendkívüli, megalkotója mind értékes tulajdonságait, mind „hétköznapi” hibáit rendszerint aprólékos elemzéssel, részletező környezetrajz segítségével, tetteinek okát magyarázva tárja elénk. Előfordulnak ugyan a motiválásban hézagok (mint az *Élet-örvény*, *életterv* fejezetben Smilinszky lovag iránti felárgolása), ám ezek nem gyakoriak.

Nagyobb hiányosság, hogy Jósika nem cselekedeti és beszélteti eleget a két királyt. A szerzői jellemzés önmagában – mivel ráadásul történelmi személyekről van szó – kevés. Ezen keveset segít, hogy az uralkodókat, különösen Nagy Lajost rendkívül sok jellemvonással ruhazza fel, gondolataikat pedig gyakran ismerteti. A magyar király figuráját azért tartjuk gyengén sikerült jellemnek, mert az eszményesített következtében nem életszerű, illetve „mozdulatlan”. (Udvarlása lehetne az egyetlen kivétel, de Lizinka iránti szerelmének kifejeződése hamis, mert szó sem lehet ifjú tapasztalatlanságról, hiszen a királynak már volt egy felesége.) Vitézségének, a lovagi eszmény kiteljesítésének ábrázolása, ha érzékletesebb lenne, mint romantikus alakot is értékesebbé tenné. Így csak higgadtságának, józanságának megmutatása meggyőző. „– Nem mentem őt, s Istennek hála, Kázmérral az emberrel kevés érintkezésem van . . . , de az oly okatlan fellépéseknek, minő a Bariczkáé volt, minden színezete mellett a vértanúságnak s erélynek, igen káros következményei szoktak lenni. – A túlbuzgó hév az indulatokat fellájtja, s azokat is helyeselhetetlen tettekre bírja, kik kíméletes fellépésre megtérnének. Mert . . . nehezebbek a csaták, melyeket magunk ellen vívunk ki, mint azok, melyekben nyílt ellenség előtt vérezünk” (93. l.) – mondja lengyel uralkodótársáról, illetve a Kázmér által kivégeztetett papról (aki inkább jezsuitának tűnik, mint a hit lovagkori terjesztőjének).

A lengyel uralkodó alakja az életszerűség mértékét tekintve sikerültebb. Mondanivalójának megfelelően az író nem idealizálta, ezért kétféle énye, gyengéinek kiemelése a romantikus irodalomban is viszonylag ritka és ezzel együtt értékes királyfigurává teszi. Kár, hogy jellemvonásai szintén nem cselekedeteiből ismerhetők meg. „Kázmér királyban két ember létezett: az élvadász és a király. Kiket fényes hivatalokkal megbízott, azok az ifjú, élvágyó emberrel a királyban sohasem találkoztak. A király jól meg tudta embereit választani, s a nép sokat tartott helyes tapintatáról s emberismeretéről. Ellenben a másik ember, ki Kázmérban létezett, . . . kerülte a komor, bölcs férfiakat, s azon néhány ifjú, akiket mellékélete virágos utáiban társul avatott, benne csak Kázmért a férfit, lovagot, szerelmezt és élvágyót ismerték. Jaj volt, ha a rokonszenv által elvakítottva eszükbe jutott oly előnyöket követelni s oly vágyakat nyilvánítani, melyeket csak a király teljesítenhete. Utolsó szavuk volt ez! s Kázmér . . . elfordult tőlök, mintha soha sem látta volna őket” (68. l.) – írja róla a szerző.

Ami a főalakoktól függő, önállóan ritkán cselekvő mellékfigurák többségét (Rokiczana és Lizinka, valamint Zdenko, Micoslaw, Smilinszky) illeti, ezek túlságosan kevés és csakis jó tulajdonsággal felruházott sablonok. Mindenekelőtt a cselekménybonyolításnak megfelelően romantikus alakok. Ugyancsak romantikus, de dinamikus jellegüknek köszönhetően sikerült, értékes és rossz tulajdonságokkal egyaránt jellemzett figura Lubart litván herceg és Diána, a bosnyák bán húga, akiket egy titok (Rokiczana lányuk) kapcsol össze és motiválja szinte minden tettüket.

Az *Eszther* alapjában véve romantikus alkotás, de gondolnunk kell arra is, hogy a múlt század ötvenes éveinek magyar regényirodalmában megkezdődött a realista próza jegyeinek lassú térhódítása. Jósika alkotása beleilleszkedik e folyamatba.

Utaltunk már a regény szerkezetének átgondoltságára. A cselekményről, bár a mű első olvasásra bonyolult szálak kusza szövevényének tűnhet, hasonló a véleményünk. Olyan struktúra, amelyben minden elemnek megvan a funkciója, és a részeket összetartja a mondanivaló. A cselekmény két főszálon futtatása a mű kettéágazó eszmei tartalmának megfelelő forma. Minden mellékszál és epizód szervesen illeszkedik valamelyik főszálhoz mint tengelyhez. Maga a cselekmény bonyolultsága tipikusan romantikus sajátosság, ahogy több motívum is az. Ilyen az álnéven szereplés (Nagy Kázmér mint Polávszky lovag, Lajos király mint Kont lovag), az idegenek által felnevelt gyermek (Rokiczana), az álarcviselés (Lajos így rendezi meg Kázmér és Rokiczana „álesküvjét”) vagy a szereplők sorsának alakulását megszabó titkok (Lubart és Diána titka: Rokiczana születése). A különlegesség keresése azonban nem borzalmas vagy megrendítő történetekben nyilvánul meg, hanem a változatos életfordulatok és kalandok halmozásában. Bár a regény terjedelméhez mérve sok van belőlük, annak egyik értékét jelentik. Az ilyesfajta érdekességet maguk a fejezetcímek (*A kísértő, A fekete vendég, A kísértetek tanyája, Hollókárogs, Fordulat, A tömlős vendégek*) jelzik.

Köztudott, hogy saját nemzeti múltjuk jelentős eseményei gyakran adtak témát a romantika alkotóinak. Ritkábban az idegen kultúrák, népek iránti fogékonyság is jellemző magatartásformája a korszak íróinak. A magyar romantikus szerzőknél, ha elő is fordul ilyen érdeklődés, az másodlagos fontosságú. Jósika kivétel, mert sokkal nyitottabb, amit neveltetése, műveltsége és élettapasztalatai magyaráznak. (Erdélyi származása már önmagában biztosíthatta több együttélő nép ismeretét és megértését.) Tártyalt regényének cselekménye, alakjai és ábrázolt környezetük a hazai és az idegen (lengyel, litván, ukrán, cseh, bosnyák) harmonikus ötvözete és egyben a mű eredetiségének lényeges eleme.

Az élet minél nagyobb intenzitással való átéléséből következik a romantika szenvedély- és érzelmenkultusza. Az *Eszther* főalakjainak életében szerepük jelentős, de nem alapvető. (Kivételt képez Lubart és Diána figurája.) Közvetlenül az író oldaláról nézve sem beszélhetünk erről a romantikus sajátosságról és következményeiről. Regényében a szubjektívizálás vagy lírizálás nem játszik döntő szerepet. Alighanem arról van szó, hogy, bár ragaszkodott a romantikus modellhez, a realista minták hatása alól sem akarta kivonni magát.

A romantikus művész legfőbb ihletője képzelőereje és beleérzőképessége. Megnyilvánulási területe itt elsősorban a fordulatos mesebonyolítás és néhány különleges jellem (*Eszther, Lubart, Diána*) megalkotása. Nem állítható azonban Jósikáról, hogy ebben a regényében jellegzetesen romantikus, különleges és autonóm világot teremtett. Romantikus alkatú író volt ugyan, de mire – későn – alkotni kezdett, már a világirodalom realista művei jelentették olvasmányélményei nagy hányadát.

Jósika elemzett regényéről elmondhatjuk, hogy 1849 után tovább tükrözte a „romantikus folytonosságot”. A szabadságharc bukása mind számára, a munkásságában, mind a magyar irodalomban korforduló volt, amit azonban „a lélek nem vett tudomásul”.²⁷ Ez magyarázza az *Eszther* erényeit, de hibáit is.

²⁷ HORVÁTH K., i. m.